

HANEDEN MABEDE: ZİNCİDERE PROTESTAN KİLİSESİ VE İNŞA SÜRECİ*

Remzi AYDIN**

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da misyonerlik faaliyetleri hız kazanmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı misyonerler için uygun bir zemin doğurmuş, başta Amerika ve İngiltere olmak üzere batılı devletler Osmanlı ülkesinde faaliyetlerine başlamıştır. Faaliyet merkezlerinden biri de Anadolu'nun önemli ticaret ve ulaşım şehirlerinden olan Kayseri'dir. Bu çalışmada, Kayseri'nin Talas İlçesi sınırları içindeki, Osmanlı döneminden günümüze büyük oranda sağlam bir vaziyette ulaşan tek Protestan Kilisesi ele alınacaktır. Bahsi geçen kilisenin inşa süreci ile ilgili bilgiler Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden, yoğun olarak misyonerlik faaliyetleri yapan American Board adına bölgede görevli olan Wilson Amos Farnsworth'un notlarından ve Zincidere'deki görevlendirilen papaz Şirinides'in biyografisinden edinilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz belgeler, yapının inşasına izin alınması sürecine ilişkin alternatif proje örnekleri dahil olmak üzere detaylı bilgiler sunarken Farnsworth kilisenin tam açılış tarihi ve o dönemdeki önemini vurgulamaktadır. Görev

*16-19 Ekim 2024 tarihinde düzenlenen 28. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda aynı başlıkla sözlü olarak sunulan ve özeti basılan bu çalışma, yeni verilerin tespit edilip değerlendirilmesiyle genişletilerek yayıma hazır hale getirilmiştir.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, raydin@erciyes.edu.tr, Kayseri/Türkiye.

aldığı andan itibaren kendisini kilisenin yapımına adanmış Şirinides'in biyografisinden ise cemaat ve inşaa süreci ile ilgili bilgi edinmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Protestan Kilisesi, Arşiv Belgeleri, Kayseri, Zincidere.

FROM HOUSE TO SANCTUARY: ZINCIDERE PROTESTANT CHURCH AND ITS CONSTRUCTION PROCESS

Abstract

In the second half of the 19th century, missionary activities gained momentum in the Ottoman world. The proclamation of the Tanzimat Edict created a favorable ground for missionaries, and Western countries, especially America and England, started their activities in the Ottoman Empire. One of these centers of activity was Kayseri, a major trade and transportation city in Anatolia. This study will examine the only Protestant church within the Talas district of Kayseri that is still extant. The information about the construction process of the church is found in the documents in the Ottoman Archives of the Directorate of State Archives, in the notes of Wilson Amos Farnsworth, who worked in the area for the American Board and the biography of Şirinides, who was the priest at the time in Zincidere. While the documents we identified in the Ottoman Archives provide detailed information about the process of obtaining permission for the construction of the building, including examples of alternative projects, Farnsworth gives the exact date for the church's opening and its importance at the time. And the biography of Şirinides, enlightens us as to information about the congregation and the construction process of the church.

Keywords: Ottoman, Protestant Church, Archival Documents, Kayseri, Zincidere.

1. GİRİŞ

Protestanlık, 16. yüzyılda Martin Luther'in öncülüğünde başlayan Avrupa'daki reform hareketlerinin sonucunda Katolik Kilisesi'nin katı kurallarına karşı siyasi, toplumsal ve dini sebeplerle ortaya çıkan, Hristiyanlığı teolojik ve ahlaki açıdan farklı olarak yorumlayan kilise ve cemaatler topluluğunu ifade etmektedir

(Waardenburg, 2007:351; Malkoç, 2006:1-13). Osmanlı topraklarına ağırlıklı olarak 19. yüzyıldaki misyonerlik faaliyetleriyle beraber giren Protestanlık, özellikle Amerikan Board'un yoğun çalışmalarıyla yayılım göstermiştir. İlk dönemlerde İstanbul, İzmir, Bursa, Trabzon gibi büyük kentlerde, daha sonra ise Anadolu'nun orta, doğu ve güney kesimindeki illerde örgütlenen misyonerler (Waardenburg, 2007:353), çeşitli yerleşkeler kurmuşlardır. Merkezinde okulun yer aldığı yerleşkelerin bünyesinde, atölye, sera, derslik, yatakhane, fırın, jimnastik salonu, spor sahası, revir, dispanser, hastane, konut, şapel, kilise gibi yapılar bulunmaktadır (Bayram, 2022:114-151). 1854 yılında Kayseri'de örgütlenmeye başlayan Amerikan Board (Kocabaşoğlu, 1989:92; Özsoy, 1998:365) Rum ve Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Talas'ı 1859 yılında dış istasyon olarak belirlemiş ve sonraki süreçte bahsi geçen yerleşkelerden birini de burada kurmuştur. İlk etapta Aşağı Talas'ta günümüze ulaşamayan şapel, pazar okulu, ilkokul, kız ortaokulu ve sağlık hizmetleri ile başlayan yapılaşma faaliyeti sonraki etapta Yukarı Talas'ta sürdürülmüştür. Birbirine yakın bir mesafede, farklı tarihlerde yapımına başlanan Yukarı Talas Yerleşkesi, güney ve kuzey olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Yapımına ilk başlanılan güneydeki kısımda kız okulu, avlu, anaokulu ve endüstri okulu, oyun alanı ve bahçe, derslikler, dispanser, hastane, lojmanlar, yetimhane ve ahır; kuzeydeki kısımda ise erkek okulu, yatakhane, jimnastik salonu, atölye ve seyir köşkü gibi yapılar yer almaktadır (Kozlu, 2019:1627-1664). Talas'taki ilk Protestan ibadethanesi olan şapel 1872-1873'te, ilk kilise ise 1900 yılında inşa edilmiştir (Demir, 2008:69). Günümüze ulaşamayan her iki yapının da Aşağı Talas'ta olduğu düşünülmektedir (Kozlu, 2019:1631-1632). Kilisenin Aşağı Talas'ta Ali Saib Paşa Hamamı'nın arka kısmında olduğu eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Arşag Alboyacıyan ise biri aşağı diğeri yukarıda olmak üzere Talas'ta iki Protestan kilisesi olduğunu ifade etmektedir (Kozlu, 2019:1631). Bir dış istasyon olarak faaliyetine başlayan Talas,

ilerleyen süreçte çevredeki misyonerlik faaliyetlerinin merkezi konumuna gelmiştir (Özsoy, 1996a:56-105; Özsoy, 1996b:255; Alan, 2003:58).

Günümüzde Talas İlçesi sınırları içerisinde bir mahalle konumunda olan Zincidere de tıpkı Talas gibi 1868 yılında Amerikan Board'un Kayseri İstasyonu'na bağlı bir dış istasyon olarak faaliyete başlamıştır. Dış istasyon haline getirilmeden dokuz yıl önce 1859 yılında 30 kişinin imzasıyla ahali kendilerine bir papaz gönderilmesi için misyonerlere başvuruda bulunmuştur (Şahin, 2020:65,88). Bu bilgi Zincidere'deki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin 1859 yılından önce başladığını göstermektedir (Demir, 2008:69-70).

Bu çalışmada, Zincidere'deki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin somut mimari mirası olan ve günümüze büyük oranda sağlam olarak ulaşan bölgedeki tek Protestan Kilisesi'nin inşa süreci incelenmiştir. Çalışmanın merkezinde yer alan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli tasniflerde bulunan belgeler, kilisenin yapım sürecine ilişkin aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Belge içeriklerinde Zincidere'de yaşayan Protestan cemaatine mensup olanların sayısı, hâlihazırda ibadethane olarak kullanılan yapının vaziyeti, yeni yapılacak kilisenin yeri, arsası ve arsanın çevresindeki nüfusun dini ve sosyal dokusuna dair bilgiler yer almaktadır. Bunların yanı sıra belgeler arasında yeni yapılacak kilise için tasarım önerisi olarak hazırlanmış çizimler de bulunmaktadır (BOA, Şura-yı Devlet (ŞD) 2596-36, İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN) 1-5, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 51-3803/1). Detay içermemekle birlikte Amerikan Board Arşivi'nde yer alan belgeler de kilisenin yapımına ilişkin bilgiler sunmaktadır (Şahin, 2020; Demir, 2008). Bu belgeler arasında yer alan Wilson Amos Farnsworth tarafından hazırlanan notlar, Kayseri'de yürütülen misyonerlik faaliyetlerini kendi görev süresi çerçevesinde günbegün anlatmanın yanı sıra ele alınan kilisenin inşa sürecindeki belirsizliklere ışık tutucu bilgiler sağlamaktadır (Şahin, 2020). Her iki arşivden elde edilen verileri tamamlayıcı bir diğer kaynak ise kilisede papaz olarak görev yapan Stephanos

Şirinides'in biyografisidir. Ölümünün ardından oğlu tarafından kaleme alınan biyografide, kilisenin inşası sürecine dair arşivlerde bulunmayan önemli bilgiler bulunmaktadır (Cosmades). Böylelikle farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler çerçevesinde, Zincidere'deki Protestan Kilisesi'nin inşa sürecindeki muğlaklıklar ortadan kaldırılmıştır.

Zincidere Protestan Kilisesi daha önce yapılmış bazı çalışmalara da konu olmuştur. Bu çalışmalarda, yapının tarihine ilişkin kısaca bilgiler verilmiş, betimlemenin ötesinde inşa sürecine ilişkin detaylı bir değerlendirme yapılmamıştır (Özsoy, 1996a; Özsoy, 1996b; Alan, 2003; Açıkgöz, 2007; Demir, 2008; Özbek ve Arslan, 2008; Cömert, 2010; Kozlu, 2019; Şahin, 2020, Güngör, 2023).

2. ZİNCİDERE PROTESTAN KİLİSESİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Kilise, Kayseri'nin Talas İlçesi'ne bağlı Zincidere Mahallesi'nde, İstiklal Caddesi üzerinde yer almaktadır[†]. Bugün üzerinde kitabe bulunmayan yapının inşa tarihi ve mimarı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bir sonraki bölümde değerlendirilecek olan arşiv belgelerinden kilisenin inşa tarihi ve inşasına katkıda bulunanlar hakkında bilgiler edinilebilmektedir.

Kilise, etrafı taş duvarla çevrelenmiş bir avlunun güney tarafında, kuzey-güney doğrultuda konumlandırılmıştır (Fotoğraf 1). Kilisenin bahçesine avlu duvarlarının güney ve doğusu üzerine açılmış kapılardan sağlanmaktadır (Fotoğraf 2). İki kattan müteşekkil kilisenin inşasında, iki farklı renkte düzgün kesme yonu taş malzeme kullanılmıştır. Kilise genel olarak sade bir cephe düzenlemesine sahiptir (Fotoğraf 3-5). Yapının en görkemli cephesi, çan kulesinin de yer aldığı güney cephedir (Fotoğraf 6). Bunların dışında cepheye hareketlilik kazandıran unsurlar,

[†] Enlem: 38,64424, Boylam 35,58425.

profilli kat silmeleri ile farklı renge sahip taşların kullanıldığı kapı ve pencere söveleridir.

Fotoğraf 1: Kilisenin Açılışında Çekildiği Düşünülen Fotoğraf (Cosmades, 202).

Fotoğraf 2: Kilisenin Genel Görünüşü (R. Aydın, 2024).

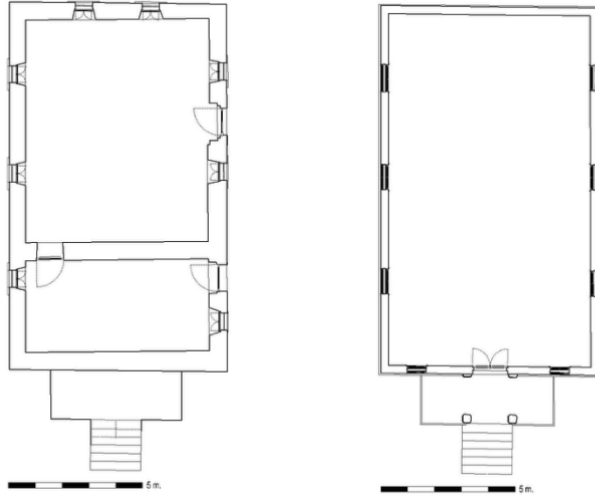
Fotoğraf 3-4: Kilisenin Doğu ve Kuzey Cephe Görünüşleri (R. Aydın, 2024).

Fotoğraf 5-6: Kilisenin Batı ve Güney Cephe Görünüşleri (R. Aydın, 2024).

Stephanos Şirinides'in biyografisinden okul olarak tasarlandığı öğrenilen (Cosmades, 202) kilisenin alt katına giriş, biri doğu cephenin kuzeyi diğeri güneyinde yer alan birer kapı açıklığı ile sağlanmaktadır (Çizim 1, Fotoğraf 3). Birbiri ile içeriden bağlantıya sahip iki mekândan meydana gelen alt katın üzerini ahşap kirişlemeli düz tavan kapatmaktadır. Tavan, beden ve bölme duvarlarının yanı sıra ahşap direklerle de desteklenmektedir. Öğretmen odası olarak kullanıldığı düşünülen alt katın güneyindeki mekâna doğu cephenin güney tarafındaki kapı açıklığından girilmektedir. Doğu-batı yönde dikdörtgen planlı mekân, bu cephele üzerinde bulunan birer pencere tarafından aydınlatılmakta olup, kuzeybatı köşedeki kapı açıklığı ile güneydeki mekâna geçit vermektedir (Fotoğraf 7). Derslik olarak kullanıldığı ebatlarından anlaşılan alt katın kuzeyindeki mekâna doğu cephenin kuzeyindeki kapı ile ulaşılabilir. Kuzey-güney

doğrultuda kareye yakın dikdörtgen bir plan gösteren mekânın ortasında düz tavanı destekleyen iki ahşap direk yer almaktadır. Mekân batı, kuzey ve doğu cephelerde yer alan ikişer pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf 8).

Çizim 1-2: Kilisenin Alt ve Üst Kat Planı.

Fotoğraf 7: Öğretmen Odası Olarak Kullanılan Mekanın Genel Görünüşü (R. Aydın, 2024).

Fotoğraf 8: Derslik Olarak Kullanılan Mekanın Genel Görünüşü (R. Aydın, 2024).

Kilisenin ibadethane olarak kullanılan üst katına giriş güney cepheden sağlanmaktadır (Çizim 2, Fotoğraf 1-2, 6). Yedi basamaklı taş merdivenle ulaşılan giriş sahanlığı, aynı zamanda çan kulesinin kaidesini meydana getirmektedir (Fotoğraf 9). Üç katlı olarak tasarlanan çan kulesinin birinci katını, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmış, ikisi bağımlı ikisi serbest, dört taş direk taşımaktadır. İkinci kat ise birbirine lentolarla bağlanan ikisi serbest yekpare, ikisi duvara bağımlı yığma dört ayak tarafından taşınmakta olup varlığı eski bir fotoğraftan öğrenilen üçüncü kat ise maalesef günümüze ulaşamamıştır (Fotoğraf 1). Fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla dört sütun-ayağın birbirine profilli yarım daire kemerlerle bağlanan çan kulesinin üçüncü katı, tepesinde bir haçla nihayetlenen, vazo biçimli akroterin yerleştirildiği kubbe ile kapatılmıştır. Kubbe zemininin dört köşesinde yer alan akroterlerin aralarına ve kemer köşeliklerine işlenmiş kabartma bitkisel kompozisyonlar, kiliseyi süsleyen neredeyse tek unsurdur. Neo-klasik üslupta bezenmiş kulenin üzerinde yer alan çan ise mübadele sırasında yerinden sökülüp, Atina’da inşa edilen İkinci Evanjelik Kilisesi’nde (Cosmades, 202) kullanılmıştır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 9: Güney Cephedeki Merdiven Basamakları, Giriş Sahanlığı ve Çan Kulesinin Görünüşü (R. Aydın, 2024).

Fotoğraf 10: Yerinden Sökülerek Atina İkinci Evanjelik Kilisesi'nde Kullanılan Çanın Görünüşü (Cosmades, 202).

Düz lentolu bir kapı açıklığı ile ulaşılan tek mekândan ibaret üst kat, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır (Fotoğraf 11-12). Mekânın üzerini örten ahşap tonozu, dış cephede beşik çatı kapatmaktadır. Oldukça sade bir düzenlemeye sahip olan üst kat; doğu, batı ve güneyde üçer, kuzeyde ise bir pencere ile aydınlatılmaktadır.

Fotoğraf 11: Kilisenin İbadethane Olarak Üst Katının Güney Yönden Görünüşü
(R. Aydın, 2024).

Fotoğraf 12: Kilisenin İbadethane Olarak Üst Katının Kuzey Yönden Görünüşü
(R. Aydın, 2024).

3. BELGELERLE ZİNCİDERE PROTESTAN KİLİSESİ'NİN İNŞA SÜRECİ

Arşivlerde saklı kalmış belgeler, hatıratlar, notlar ve raporlar, içeriklerinde pek çok önemli bilgiyi muhafaza etmektedir. Yakın zamanda Talas Belediyesi'nce restore ettirilen Zincidere Protestan Kilisesi'nin yapım süreci, Osmanlı ve American Board Arşivi'nde yer alan muhtelif nitelikteki evrak ile kilisede görev yapan papazının biyografisi çerçevesinde ortaya konacaktır.

Zincidere'deki misyonerlik faaliyetlerinin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir. Bununla birlikte 1859 yılı temmuz ayında köy ahalisinden bir heyet kendilerine vaiz görevlendirilmesi talebiyle misyonerlere başvuruda bulunmuştur (Şahin, 2020:65). Bu talep toplu ibadet için yeter sayıda cemaat oluştuğunu ve ibadetin yönetilmesi için bir görevliye ihtiyaç duyulduğu şeklinde değerlendirilebilir. 1868 yılında Zincidere'nin, ilk defa American Board'un istatistiki tablosunda bir şube olarak yer almış olması, bahsi geçen örgütlenmenin bir parçası olarak vaiz/papaz atamasının yapıldığına delalet sayılabilir (Şahin, 2020:88). 1875 yılı itibarıyla Zincidere'nin de içinde bulunduğu 12 yerde 200 ile 600 arasında değişen sayıda kişinin katıldığı büyük dini merasimler yapıldığı öğrenilmektedir (Şahin, 2020:110). Tüm bu bilgiler kilisenin inşasından önce de toplu ibadet yapılan bir binanın varlığına işaret etmektedir. Bu noktada Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, konuya ışık tutacak önemli veriler sunmaktadır. Kayseri Mutasarrıflığı'nca Ankara Vilayeti'ne gönderilen 10 Eylül 1891 tarihli belgede, Protestan Cemaati'nin ibadethane olarak kullandıkları evin yıkılmaya yüz tutmuş olmasından dolayı yeni bir kilise inşasına ilişkin ruhsat talebi *"Protestan cemaatinin Zincidere karyesinde mabed ittihaz ettikleri hanenin müşrif-i harab olmasından naşi müceddeden inşasına ruhsat itası hakkındaki istida üzerine ..."* şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifadelerden cemaatin kilisenin inşasından önce bir evi ibadethane olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bahsi geçen evin niteliğine dair harap olması dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Aynı belgede, Ankara Vilayeti'nin yeni kilise inşası için ruhsat talebine ilişkin daha önce ilettiği 3 Ağustos 1891 tarih ve 143 numaralı cevabi yazısında da cemaatin nüfus ve hane sayısı, ibadethane olarak kullanılan evden başka mabet olup olmadığı ile etrafında mescit ve caminin bulunup bulunmadığının araştırılarak bildirilmesi “... *cemaat-i mezkurenin zincidere karyesinde kaç nüfus ve haneden ibaret bulunduğu ve mezkur haneden başka zikr olunan karyede mabedleri olup olmadığı ve hane civarında mescid ve cevâmi şerîfe bulunub bulunmadığı hususlarının ...*” sözleriyle emredilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, Nüfus Memurluğu kayıtlarına göre Zincidere’de 32 hanede, 69 erkek 82 kadın olmak üzere 151 adet nüfusun mevcut olduğu, cemaatin dini liderince (rahip) sunulan haritada gösterildiği üzere başkaca ibadethanelerinin olmadığı, mabet olarak kullanılan evin etrafının cemaat mensuplarının evleri ve okulu ile çevrelendiği, Kayıkçıoğlu Mahallesi’nde yer aldığı, etrafında cami ve mescidlerin bulunmadığı belgedeki “... *karye-i mezkurece cemaati merkumeden altmış dokuz zikür ve seksen iki inas ki ceman yüz elli bir nüfus mukayyid olduğu ve bunların mecmû otuz iki haneden ibaret bulunduğu nüfus memurluğundan ba derkenar ifade kılınmış ve cemaati merkume reisi ruhanisi tarafından verilip merbuten takdim kılınan harita mucebince mezkur hane Zincidere karyesinde Kayıkçıoğlu mahallesinde vaki ve etrafı erbası cemaati mezkureye mahsus hane ve mekteb ve tarik-i ilm ile mahdud olup civarında mesacid ve cevâmi şerîfe vesair emakin-i mukaddese olmadığı gibi sairelerine muzırr ahvalden biri bulunduğu ve bundan başka karye-i mezkurece mabedleri olmayıb ...*” şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Belgede yer alan “...*bunun dahi ianeten hazır bulunan üç yüz lira ile ba tahmin inşası kabil olabileceği hususlarının tahkik ettiği beray-ı keşf gönderilen memurlar tarafından beyan ve izbar olunmuş ...*” şeklindeki ifadeler, halktan bağış olarak toplanan 300 lira ile yeni bir kilise inşasının mümkün olduğunun araştırma için gelen memurlarca tespit edildiğini bildirmektedir (BOA, ŞD, 2596-36/2). 28 Ekim 1891’de Maarif Müdürlüğü’nde konu ele alınmış, arazi

ve emlak dairesinden onay alınması, vilayetin tetkiki ve Dâhiliye Nezareti'nden ruhsat verilmesi durumunda bahsi geçen hanenin mabede dönüştürülmesinde mahzur olmayacağı Ankara Vilayeti'ne iletilmiştir (BOA, ŞD, 2596-36/2a). Ankara Valisi Abidin Paşa tarafından 21 Kasım 1891'de Adliye Nezareti'ne gönderilen belgede, yukarıda içeriği belirtilen süreç özetlenmiş, inşa ve onarım projesine dair bir harita (çizim) eklenerek ne yapılması gerektiği konusunda malumat istenmiştir (BOA, ŞD, 2596-36/3). Kilisenin inşası için 11 yıl boyunca toplanan meblağı detaylı olarak gösteren Rahib Rosman imzalı 1 Şubat 1892 tarihli bağış (iane) defterinde 41 kişinin ismi kaydedilmiştir. Kişisel bağışlardan 180.92,5, kilise cemaatinden 3.200, günümüzde de sıklıkla başvurulmuş haftalık ibadet sonrası yardımlardan 900, çocukların bağışlarından 600, faize verilen paralardan ise 3.600 olmak üzere toplamda 29.992,5 kuruş elde edilmiştir (BOA, ŞD, 2596-36/1) (Tablo 1).

Tablo 1: Kilise İnşası İçin Bağışta Bulunanların İsimleri ve Toplanan Paranın Muhtevası.

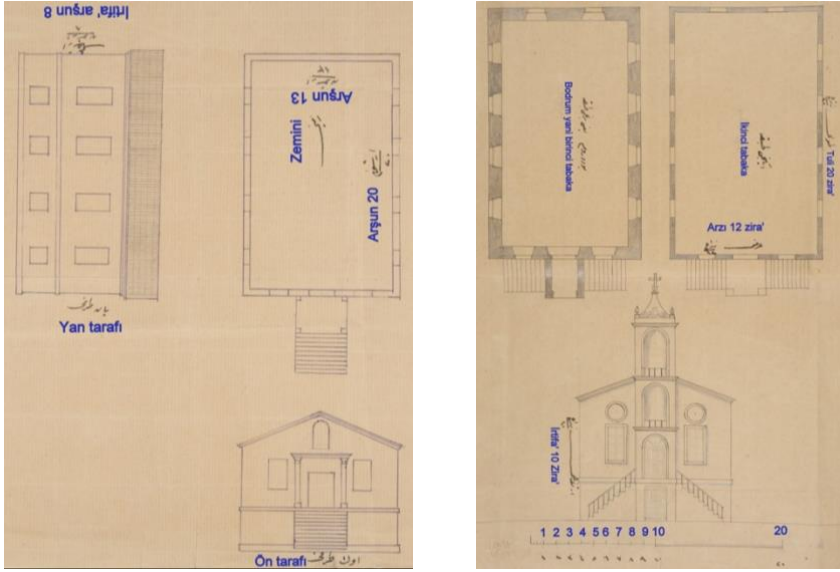
Esami	Guruş	Para	Esami	Guruş	Para
Simon oğlu Hacı Andrey	2500		Nakl-i yekun	23647	
Donlu oğlu Bayram ve Padlos	2500		Andon oğlu zevcesi Esdek Hanım	200	
Hacı Su oğlu Todori	2000		Muallime Yüzeşte?	100	
İstapan Şirin oğlu	1500		Muallime Mayoli	200	
Mister Favö	5500		Çoburoğlu zevcesi Desbina	300	
Farsak oğlu Mihal	1500		Hacı Andon oğlu zevcesi	100	
Andon oğlu Murat	0600		Simon oğlu zevcesi	100	
Deli Ayan oğlu Delvet	0500		Hacı Suva oğlu kerimesi	28	
Pabucci Eftim	0300		Donlu oğlu zevcesi	73	
Hacı Andon oğlu Simon	0500		Simon oğlu Yuvan zevcesi	69	
Kalfa oğlu Bedos	0300		Güllü oğlu zevcesi	09	
Döndü oğlu Andrey	0200		Eymir Bali oğlu zevcesi	10	20
Farsak oğlu Bali	0200		Hacı Anastas oğlu zevcesi	11	
Güllü oğlu Ayan	0200		İbadethanede cemaat tarafından on bir sene	3200	
Taşçı oğlu Yuvanaki	0200				
Farsak oğlu Elya	0200				

		zarfında terakim iden mebalığ	
Donlu oğlu Mihal	0100	Hayır Bali oğlu validesi?	0200
Şerit oğlu Yuvanaki	0100	On bir sene zarfında	0600
Kalfa oğlu Fosaki	0100	mekteb etfali tarafından virilüb terakim iden	
Arab Elya oğlu Esbero	0100	On bir sene her	0900
Ayan Oğlu Lazari	0100	haftanın eyyam-ı mahsusunda cemaat tarafından virilen	
Karagöz oğlu Atnaş	100		<u>29992.</u> <u>20</u>
Benil oğlu Bedos	100		
Temürlü Oğlu Murat	100		
Camgöz oğlu Bedos	100	Yalnız yirmi dokuz bin dokuz yüz doksan	
Mısırlı Tarık Elya	100	iki gurus yirmi paradan ibaretdir.	
Endürlüklü Kiğö	037	20 Kanun-i sani 1307	
Çomaklılı Kisbet oğlu	019		
Hacı Marko oğlu Suva	300		
	<u>20047</u>		
Mebaliğ-i mezkureden terakim iden mikdarı	03600	Rahib Rosman	
istirbah olunarak on bir sene zarfında hasıl olan faizi			
	<u>23647</u>		

2 Mart 1892'de Kayseri Mutasarrıflığı'ndan Ankara Vilayeti'ne gönderilen yazıda, Adliye ve Mezahib Nezareti'nin talebi üzerine yapılan araştırma neticesinde, yapının arsasının Simon oğlu Hacı Andreyo oğlu Yuvan'dan cemaatin parasıyla kilise adına satın alınarak mülk haline getirildiği, duvarların kargir, üzerinin ise kiremitle kaplanacağı, haritada (çizim) belirtildiği üzere, kilisenin uzunluğunun 15, genişliğinin 9 ve yüksekliğinin de 7.5 m. olacağının keşif memurları ifadesiyle anlaşıldığı bildirilmiştir (BOA, ŞD, 2596-36/4). Konu sırasıyla önce Maarif Müdüriyeti'ne ardından Ankara Vilayeti'ne ve son olarak tekrar Adliye ve Mezahib Nezareti'ne havale edilmiştir (BOA, ŞD, 2596-36/4a). 16 Nisan 1892'de Ankara Vilayeti'nden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen evrakta yapılan soruşturmaya ilişkin izahatta bulunulmuş, yapının haritası (çizimi) ve bağışta bulunacakların listesi eklenerek inşa konusuna ilişkin ne yapılması gerektiği

sorulmuştur (BOA, ŞD, 2596-36/5). Adliye ve Mezahib Nezareti'nce 7 Mayıs 1892'de Sadarete yazılan evrakta, yapılan araştırma neticesinde kilisenin inşasında mahzur bulunmadığının anlaşıldığı ifade edilerek ruhsat için fermana ihtiyaç olduğu bildirilmiştir (BOA, ŞD, 2596-36/6). 16 Haziran 1892'de divanda konu özetle görüşülmüş ve yapının inşa edileceği arsanın vergisinin ödenip ödenmediğinin maliyeden sorulması ve mevzunun bir kez de Şuray-ı Devlet Dairesi'nde irdelenmesi kararı alınmıştır (BOA, ŞD, 2596-36/7). Konu 14 Temmuz 1892'de Şuray-ı Devlet Dahiliye Dairesi'nde müzakere edilmiş, inşa ve onarımda herhangi bir mahzur olmadığı kanaatine varılarak durum sadaret makamına iletilmiştir (BOA, İ. AZN, 1-5/3). Sadrazam tarafından 3 Ağustos 1892'de padişaha sunulan arzda yapının inşa ve onarımı için izin istenmiş, 4 Ağustos 1892'de beklenen padişah izni çıkmıştır (BOA, İ. AZN, 1-5/4; BEO, 51-3803/2). 16 Ağustos 1892'de Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen evrakta, yapı hakkında alınan karar tebliğ edilmiş ve gereğinin yapılması bildirilmiştir (BEO, 51-3803/1). Yazışma içeriklerinde geçen "harita" ifadesinin inşa edilmek istenen kilise için hazırlanmış tasarımlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kiliseye dair belgeler arasında iki farklı tasarım çizimi bulunmaktadır (BOA, İ. AZN, 1-5/1, 2) (Çizim 3–4). Bu çizimlerden ilki, güney ve batı cephe görünüşleri ile iki katlı tasarımın sadece üst kat planını içermektedir. İzdüşüm yöntemi kullanılarak hazırlanan ölçeksiz çizim üzerinde, uzunluk, genişlik ve yükseklik ölçüleri belirtilmiştir (Çizim 3). İkinci çizim, ölçekli olarak hazırlanmış olup, her iki kat planı ile güney cephe görünüşünden ibarettir (Çizim 4). Ölçüler dikkate alınmadığında, her iki çizimde de plan özellikleri, küçük farklara rağmen benzerlikler taşımaktadır. Ancak güney cephe çizimleri, bariz farklılık göstermektedir. İlk çizimde güney cephede, dört sütun tarafından taşınan bir sundurma, dikdörtgen formda bir kapı ve iki yanında birer dikdörtgen pencere ile kapının üzerindeki yarım daire kemerli pencere göze çarpmaktadır. İkinci çizimin güney cephesinde ise, ortada yuvarlak kemerli bir kapı ve yanlarında birer dikdörtgen pencere ve bu pencerelerin üzerinde birer daire formu pencere ile

kapının önünde üç katlı bir çan kulesi yer almaktadır. İlk çizimde, kilisenin üst katına çıkış güneydeki tek yönlü merdivenden, ikinci çizimde ise doğu ve batı olmak üzere iki yönde yerleştirilmiş merdivenden sağlanmıştır. İkinci çizimde, merdiven sahanlığının altına yerleştirilen kapı ile kilisenin alt katına geçilmektedir. Kilisenin mevcut hali dikkate alındığında her iki tasarımın da özellikle ana cephe için bire bir uygulanmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte her iki çizimdeki kat planlarının ise uygulandığı görülmektedir. Biçimsel özellikleri değişmekle beraber ikinci çizimin üç katlı çan kulesi ile birinci çizimin tek yönlü merdiveninin ana cephe tasarımını biçimlendiren unsurlar olduğu söylenebilir.

Çizim 3-4: Zincidere’de İnşa Edilecek Kilise İçin Hazırlanan Tasarım Örnekleri
(BOA, İ. AZN, 1-5/1, 2).

Kilisenin inşa sürecine ilişkin Osmanlı Arşivi’nde yer alan belgelerin kayda değer bilgiler sunduğu yukarıdaki izahattan anlaşılabilir. Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde inşa edilmesi hasebiyle, konunun diğer bir tarafı olan American

Board Arşivi'ndeki belgeler, inşa sürecinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutacak veriler sunmaktadır. Bununla birlikte American Board Arşivi esas alınarak hazırlanmış mevcut literatür, kilisenin inşası ile ilgili derinlikli bilgileri içermemektedir. American Board Arşivi'nde yer alan bilgilere göre geçici bir süreyle kapatılan Protestan okullarının 1892 yılında tekrar açılmasına izin verildiği ve bu süreçte Zincidere'de bir Protestan kilisesinin inşasına başlandığı, cemaatin 10, zengin bir Rum'un ise kilisenin inşası için vasiyet olarak 50 liralık bir yardım sağladığı ifade edilmiştir (Demir, 2008:70-71). Aynı arşivde yer alan Wilson Amos Farnsworth tarafından adeta bir kitap taslağı olarak hazırlanan notlarda, 1892 yılının sonlarında Zincidere'de inşa edilecek kilise için ferman alındığı, görkemli, zarif ve kullanışlı olarak tanımlanan yapının 17 Ağustos 1893'te hizmete açıldığı kaydedilmiştir. Farnsworth, Protestanların Zincidere'de inşa ettiği bu kilisenin, devlet tarafından tam ve resmi olarak tanınan, Kayseri bölgesindeki üçüncü ibadethane olduğunu belirterek bu yapıya önem atfetmiştir. Bunların dışında okul ve şapel adı altında ruhsatsız olarak faaliyet gösteren 22 mabedin daha bulunduğunu zikretmektedir (Şahin, 2020:192, 199). American Board Arşivi'nde 1876'dan 1902'ye kadar vaiz, sonrasında ise papaz olarak Protestan Cemaatine hizmet ettiği ifade edilen Stephanos Şirinides'in (Demir, 2008: 71; Şahin, 2020:240, 249) bahsi arşiv kayıtlarında geçmemekle birlikte kilisenin inşasında başrol oynadığı ölümünün ardından oğlu tarafından hazırlanan biyografisinden öğrenilmektedir. Biyografisinden öğrenildiğine göre Şirinides, 1878 yılında Ürgüp'te kurduğu kiliseden ayrılarak Talas'a dönmüş, aynı yıl Zincidere'deki cemaatin davetini kabul ederek ailesiyle birlikte buraya taşınmış ve din adamı olarak hizmet etmeye başlamıştır. Şirinides'in göreve geldiği günden itibaren kendini kasabada bir kilise inşası için adadığı, bağış toplama gayretlerinden anlaşılmaktadır. Çalışmalara hemen başlayan Şirinides, Karakaş adlı varlıklı birinden vasiyet olarak 40 altın lira (160 \$) bağış vaadi almış, Karakaş'ın ölümünün ardından vasiyetin kopyası ile parayı hemen tahsil etmişti (Cosmades, 202).

Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden 300 liraya inşa edileceği anlaşılan (BOA, ŞD, 2596-36/2) kilise binası için temin edilen bu bağış, miktar olarak büyük önem taşımış olmalı ki 1878 yılında bir şükran toplantısıyla kutlanmıştır. Şirinides'in kilisenin inşa edileceği zamana kadar para toplama ve bu parayı yönetme, taş, kereste, çelik, pencere vb. malzemeler ile işçi temini gibi işleri yüklenerek yoğun çaba sarf ettiği, hatta bu süreçte açılış için Kayseri'den profesyonel bir fotoğrafçı getirtmeyi dahi planladığı ifade edilmiştir. Her biri elle kesilen kırmızı taştan yapılmış, sade tek mekânlı bir kutsal alana sahip kilisenin; süslü kemerli, sivri bir uçla taçlandırılmış çan kulesinin bulunduğu, alt katının okul olarak değerlendirildiği, arkasında ise bir papaz evinin inşa edildiği belirtilmiştir. Bir yıl süren inşaatın 1893'te tamamlandığı ve kilisenin hizmete girdiği Şirinides'in anlatısından öğrenilmiştir (Cosmades, 202). Kilisenin en dekoratif unsuru olan çan kulesinde, açılış tarihi itibarıyla çanın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Zincidere'deki cemaatin samimi çabalarını takdirle karşılayan Talas'taki Amerikan Board misyonerleri, kiliseye çan hediye etmeye karar vermiştir. Anadolu'da çan satın alabilecek yer bulamayan misyonerler, Amerika Massachusetts Milletler Topluluğu'na bir çan siparişi verdiler. Deniz yoluyla getirilen çanın, Şirinides ve cemaati üzerinde sevinç ve heyecan uyandırdığı, yerine takılan çanın sesinin eşsiz olduğu biyografide zikredilmektedir (Cosmades, 202). Kilise inşasının her aşamasında görev alan Stephanos Şirinides, 16 Aralık 1916'da vefat etmiştir. Üstün hizmetleri dolayısıyla kilise avlusuna defnedilmesi teklif edilen cenaze, burasının hazır olmamasından dolayı kasabanın dışındaki Protestan mezarlığına gömülmüştür. İki ay sonra gerekli hazırlıklar yapılarak Şirinides'in cenazesi kilisenin ön avlusuna defnedilmiştir (Cosmades, 205).

Yukarıda detaylı olarak ifade edildiği üzere farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler, kilisenin inşa sürecindeki bazı belirsizlikleri gidererek, birbirini teyit etmekte ve eksik kalan noktaları aydınlatıp konuya kesinlik kazandırmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde yapılacak olan değerlendirmeler; yapının mevcut hali, arşiv belgeleri ve inşa edildiği dönemde çekilmiş tek fotoğraf üzerinden yapılacaktır. Ayrıca başta yakın çevresi olmak üzere Osmanlı ve dünya coğrafyasında inşa edilmiş Protestan kiliseleri ile malzeme-teknik, plan-cephe özellikleri ve süsleme bakımından karşılaştırmalarda bulunulacaktır.

4.1. Malzeme-Teknik

Kilisenin Osmanlı Arşivi'nde keşif veya inşa defteri bulunmamakla birlikte kargir olarak yapılacağı ve çatısının kiremitle kaplanacağı ifade edilmiş, malzemelerin niceliği, niteliği ve maliyetine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir (BOA, ŞD, 2596-36/4). Stephanos Şirinides'in önceki bölümde belirtilen biyografisinden ise kırmızı renkli taş, kereste, demir gibi malzemelerin teminine dair bilgiler öğrenilmektedir (Cosmades, 202). Kilisenin inşasında, üst katın tamamı ve çan kulesi ile alt katın kapı-pencere lento ve sövelerinde kırmızımsı, geri kalan kısımlarında ise koyu gri renkte düzgün kesme yonu taş malzeme yığma tekniğinde kullanılmıştır. İki farklı renkli taş kullanımı ile yapıda bir zıtlık ve buna bağlı bir ahenk meydana getirilmiştir. Ahşap malzeme, alt ve üst katın örtüsü, pencere doğramaları ile kapı kasa ve kanatlarında görülmektedir. Demir malzeme ise üst kat beden duvarları ve çan kulesinde gergi, pencere ve avlu duvarlarında ise korkuluk olarak kullanılmıştır. Duvarlarda gerçekleşmesi muhtemel açılmaları engellemek amacıyla kullanılan iç kısımdaki gergiler, dış cephede kılıçlar ile berkitilmiştir. Hali hazırda kilisenin inşasında kullanılan malzemeler ile uygulama teknikleri, Kayseri ve ilçeleri ile yakın çevresindeki diğer şehirlerde bulunan kiliseler ile çağdaş pek çok yapıda görülmesi hasebiyle örneklenmemiştir.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerde kilisenin inşasının 300 lira gerçekleştirileceği ifade edilmektedir. Amerikan Board Arşivi'nde yer alan Wilson

Amos Farnsworth'un notlarından, 1892 yılında 1 Osmanlı (Altın) lirasının 4,4 Amerikan dolarına tekabül ettiği öğrenilmektedir (Şahin, 2020:188). Buna göre kilise dolar bazında 1320 \$ maliyetle vücuda getirilmiş olmalıdır.

4.2. Plan ve Cephe Özellikleri

Zincidere Protestan Kilisesi mübedele sonrasında farklı işlevlerde kullanılmıştır. Kahvehane, okul, PTT ve lojmanı, belediye binası, cami ve müze olarak hizmet veren yapı, 2003 yılında tescil edilerek koruma altına alınmıştır (Açıkgöz, 2023:538). İşlev değişiklikleri sebebiyle asli planı bozulmaya uğrayan yapı, (Açıkgöz, 2007:108, 259) 2013 yılında Talas Belediyesi'nce yaptırılan restorasyon neticesinde asli planına yeniden kavuşturulmuştur.

İki katlı olarak inşa edilen Zincidere Protestan Kilisesi'nin işlevi bilinmeyen alt katının okul olarak tasarlandığı, Stephanos Şirinides'in biyografisindeki *"çocukların eğitimine her zaman büyük önem veren Stephanos, kutsal alanın altına tek odalı bir okul inşa etti"* ifadelerinden öğrenilmektedir (Cosmades, 202). Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı alt kat, iç kısımda bir duvarla iki mekâna bölünmüştür. Ayrı girişlere sahip bu mekânlar, içeride birbiriyle bağlantılı olup güneydeki doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir formdadır. Boyutlarından bu mekânın, ders vermekle yükümlü görevliler için tasarlandığı anlaşılmaktadır. Kuzeydeki kareye yakın dikdörtgen planlı mekân ise boyut, aydınlatma ve diğer mekâna göre daha geniş iki kanatlı kapısıyla derslik olmak üzere düzenlenmiş olmalıdır. Şirinides'in biyografisindeki *"tek odalı bir okul"* ifadesinin dersliğe atıfla söylenmiş olması muhtemeldir.

Kilisenin kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen plana sahip üst kattaki ibadethane kısmı, tek mekândan ibaret olup üzeri ahşap bir tonozla örtülüdür. Dört yönde yer alan pencerelerle aydınlık ve ferah bir ortam olan ibadethane kısmının, yapıldığı dönemde nasıl bir iç düzene sahip olduğu bilinmemektedir. Bununla

beraber Protestan kiliselerinin genelinde görüldüğü üzere giriş ile aynı aksta kuzey tarafta bir vaaz kürsüsü (masa) ile girişin iki yanında oturma sıraları ve kürsünün bir tarafında ilahilere eşlik eden orgun bulunduğu bir kurgunun var olması muhtemeldir.

Genel itibariyle sade bir anlayışın hakim olduğu kilisenin cepheleri, kat ayrımını vurgulayan düz ve profilli silme kuşakları ile lento ve sövelerin farklı renkteki taşlarının hafif dışa taşırılması sonucunda hareketlilik kazanmıştır. Dikey dikdörtgen kütleyle sahip yapının ön cephesini meydana getiren güneydeki kısa kenarına yerleştirilen üç katlı çan kulesi, ardındaki beşik çatının üçgen biçimli kalkan duvarı ile silüete karakter kazandıran en önemli unsurdur. Benzer plan ve cephe anlayışına sahip en yakın örnekle, Talas'ın aşağı kesimindeki Ali Saib Paşa Hamamı'nın arkasında yer alan günümüze ulaşamamış Evangelist Kilisesi'nde (1880) karşılaşılmaktadır. Eldeki eski bir fotoğraftan Zinciderede'ki kilisenin yapımında bazı farklılıklarla bu kilisenin örnek alındığı düşünülebilir (Kozlu, 2019:1631-1632). Aynı plan ve cephe şeması Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarında, İstanbul Aynalıçeşme Ermeni Protestan Kilisesi (Malkoç, 2006:253) Erzurum Protestan Kilisesi (Kévorkian ve Paboudjian, 2012:427), Van Protestan Kilisesi (Kévorkian ve Paboudjian, 2012:520) ve Merzifon Protestan (Evanjelik) Kilisesi'nde (BOA, İ. AZN, 108-26/1, Boy, 2024:125) görülmektedir. Diğer özellikleri aynı olmakla beraber çan kulesi giriş cephesinin içerisinden yükselenlere, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi (Malkoç, 1997:121) ile Adapazarı Protestan Kilisesi (Kévorkian ve Paboudjian, 2012:144), örtü ve süsleme anlayışı yerel özellikler taşıyanına Urfa Prostestan Kilisesi (Kévorkian ve Paboudjian, 2012:333), çan kulesi yan tarafa yerleştirilenlere İstanbul All Saints Moda Kilisesi (Malkoç, 1997:122, Malkoç, 2006:253), Fenese Protestan Kilisesi ile Adana Protestan Kilisesi (Kévorkian ve Paboudjian, 2012:231, 271), çan kulesiz olarak yapılanlara ise Hasköy Halıcıoğlu Protestan Kilisesi (1859) (Hançer, 2004:532) ile Galata'daki geçici ahşap Evanjelist İbadethanesi (Kévorkian ve

Paboudjian, 2012:107) örnek olarak verilebilir. Protestanlığın Osmanlı topraklarına büyük oranda Amerikan misyonerlerce taşındığı, imparatorluk bünyesinde kurulan çok sayıdaki yerleşkeden anlaşılmaktadır. Bu meyanda inşa edilen kiliselerin misyonerlerin geldiği coğrafyanın mimarisinden izler taşıması beklenen bir durumdur. Amerika'nın Texas Eyaleti'ne bağlı çeşitli şehirlerde Protestanlığın farklı mezheplerince inşa edilmiş ele aldığımız yapı ile benzer cephe kurgusuna sahip pek çok kilise bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Anderson Baptist Kilisesi (1844, 1855), Nacogdoches Eski Kuzey Baptist Kilisesi (1852-1853), Austin İlk Baptist Kilisesi, (1854), Ellis County Shiloh Kilisesi (1860), Providence Chappell Hill Baptist Kilisesi (1873), Marshall İlk Baptist Kilisesi (1849), Nacogdoches Christ Episcopal Kilisesi (1851- 1852), Dallas St. Matthew Episcopal Kilisesi (1860), Austin St. David's Episcopal Kilisesi, (1853-1854, 1869, 1870) şeklinde sıralanabilir (Robinson, 1990:275-276, 280-282, 284, 288-289, 291). Aynı cephe kurgusunun Ukrayna'da inşa edilmiş Protestan kiliselerinde de uygulandığı görülmektedir. Dunaevtsy Lutheran Kilisesi (1866), Kamenetz-Podolsk Kilisesi (1901), Lutsk Lutheran Kilisesi (1907), Chernivtsi Lutheran Kilisesi (1849) gibi yapılar benzer cephe kurgusunun görüldüğü örneklerdir (Kuryliak vd, 2020:60-61, 64-67).

4.3. Süsleme

Protestanlığın temel ilkelerinden olan sadelik ve yalınlığın kilisenin bezeme anlayışına da yansıdığı görülmektedir. Süsleme açısından oldukça sade tutulan yapıda, cephedeki profilli silme kuşakları ile çan kulesi dışında bezemeye rastlanmamaktadır. Çan kulesinin günümüze ulaşamayan üçüncü katı, kilisenin neredeyse tek ve en bezemeli bölümüdür. Kulenin üzerini örten kubbe ile kaidesinin dört köşesinde yer alan akroterler ve kemer köşeliklerindeki bitkisel kabartmalar, Osmanlı geç dönem yapılarının pek çoğunda görüldüğü gibi kilisenin bulunduğu şehir olan Kayseri'deki cami, türbe, kilise, çeşme gibi hemen her

türden yapı grubunda, din ve mezhep ayrımı olmaksızın karşılaşılan bir bezeme unsurudur. Bu sebeple örneklemeye gidilmemiştir.

5. SONUÇ

Başlıca amacı Protestan Hristiyan anlayışını yaymak olan misyonerlik faaliyetleri, tüm dünyada 19. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın ortalarından itibaren büyük oranda Amerikan Board eliyle yürütülen misyonerlik faaliyetleri, önemli sonuçlar vermiş ve Protestan Ermeniler, Sultan Abdülmecid döneminde (1850) resmen dini cemaat statüsünü kazanmıştır. Akabinde Anadolu'nun pek çok noktasında teşkilatlanan misyonerler, eğitim, sağlık ve sosyal faaliyetleri araç olarak kullanmak suretiyle Protestanlaştırma faaliyetlerini artırmıştır. Bu kapsamda Kayseri de dâhil olmak üzere Osmanlı sınırları içerisinde amaca uygun çok sayıda yerleşke meydana getirilmiştir. Çalışmaya konu edilen Zincidere Protestan Kilisesi ve bu kilisenin inşaa süreci, Protestan misyonerlik faaliyetlerinin taşra örgütlenmesini farklı bir perspektiften ortaya koymaktadır.

Yapım süreci önceki bölümlerde etraflıca ortaya konan kilisenin mimari özelliklerinin Protestan anlayışın temel inanç esaslarına uygun olarak biçimlendiği tespit edilmiştir. Katolik veya Ortodoks kiliselerinde görmeye alışık olunan kutsal kitaptan sahneleri içeren tasvir ve semboller, Protestan ibadethanelerinde bulunmamaktadır. Protestanlıkta ibadetin temelini Tanrı kelamı İncil'in okunması oluşturduğundan ayin sırasında sözün önemini yitirmesine sebep olabilecek dikkat dağıtıcı herhangi bir tasvir veya süslemenin bulunmamasına özen gösterilmiştir. Zincidere örneğinde olduğu gibi pek çok Protestan kilisesinin ibadethane kısmının bezemesiz, sade ve tek mekânlı olarak yapılması muhtemelen Tanrı sözünün tam ve eksiksiz olarak cemaate aktarılma çabasından olsa gerektir. İç mekânın sade olmasına gösterilen özen, dış cephede ihlal edilebilmektedir. Özellikle çan kulelerinin yapının geneline göre belirli bir oranda

süslemeli olarak inşa edildiği, ele alınan ve örnek olarak verilen kiliselerden anlaşılmaktadır.

Hali hazırda kilisenin üzerinde herhangi bir yazıt bulunmadığı daha önce ifade edilmişti. Bununla birlikte kilisenin açılış günü çekildiğini düşündüğümüz eldeki tek kare fotoğrafa dikkatle bakıldığında, yapının çan kulesinin ikinci katına yerleştirilmiş dikdörtgen formlu, dört-beş satırlık bir inşa kitabesinin var olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırma ve soruşturmalar neticesinde kitabenin izine maalesef ulaşılammış ve üzerinde yer alan bilgiler öğrenilememiştir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, kilisenin inşasına kadar olan süreci kronolojik olarak ifade ederken sonrasına ilişkin malumat sunmamaktadır. Şirinides'in biyografisinde 1893 yılı olarak ifade edilen kilisenin ibadete açılışı, Amerikan Board Arşivi'nde bulunan Wilson Amos Farnsworth'un notlarından 17 Ağustos 1893 tarihiyle kesinleştirilmektedir.

Yolculuğu Amerika'dan başlayıp, Zincidere'de nihayete eren çan kulesi üzerinde yer alan çan, mübadele sırasında mübadiller tarafından yerinden sökülerek götürülmüş ve yeni yerleşilen Atina'nın Koukaki Mahallesi'nde inşa edilen İkinci Evanjelik Kilisesi'ne takılmış olup halen burada işlevini sürdürmektedir.

Zincidere'de inşa edilen Protestan Kilisesi'nin yapım sürecinin ele alındığı bu çalışma sonucunda hem Protestan ibadethanelerinin mimari özellikleri hem de dini anlayışın mimariyi biçimlendirmesi ele alınan örnek üzerinden tespit edilmiştir. İmar işleri de dahil olmak üzere yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin büyük bir bölümünün Protestanlaşmış yerli saygın figürler vasıtasıyla gerçekleştirilmesi de dikkat çekici sonuçlardan bir diğeridir. Bundan sonra yapılacak olan benzer çalışmalar, Protestan kiliselerinin mimari yapısının daha derinlikli olarak ortaya konmasını sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 51-3803/1, 2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN) 1-5/1, 2, 3, 4.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN)108-26/1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD) 2596-36/1, 2, 2a, 3, 4, 4a, 5, 6, 7.

Diğer Kaynaklar

Alan, G. (2003). "Amerikan Board'ın Anadolu'daki Teşkilatlanması Çerçevesinde Kayseri İstasyonu ve Uç-İstasyonlarının Kuruluşu ve Gelişimi", IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Nisan, Kayseri.
Bayram, Ö. F. (2022). Anadolu'da Amerikan Protestan Yerleşkeleri: Talas ve Tarsus Örneği. Yayımlanmamış doktora tezi. Yıldız teknik üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Boy, N. (2024). "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amasya'da Bulunan Kiliselerin Onarımları.", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, 8 (1):111-133.
- Cömert, H. (2010). 19. Yüzyılda Talas. Kayseri: Mazaka Yayıncılık.
- Demir, C. (2008). Kayseri, Nevşehir, Niğde Üçgeninde Amerikan Board'un Eğitim Faaliyetleri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Açıkgöz, Ş. G. (2007). Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güngör, Ş. (2023). "Zincidere Protestan Kilisesi." Kayseri Ansiklopedisi Cilt 6, Kayseri: 538-539, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hançer, E. (2004). "Galata ve Pera'daki Ermeni Kiliseleri.", *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, Cilt II, İstanbul: 507-538, Taç Vakfı Yayınları.
- Kévorkian, R., Paboudjian, P. B. (2012). 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler. Çev., Mayda Saris. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları. İstanbul: Arba Yayınları.
- Kozlu, H. (2019). "Osmanlı Dönemi'nden Günümüze Talas Amerikan Koleji Eğitim ve Konaklama Binalarının Dönüşüm Süreci." *History Studies*, 11 (5): 1627-1665.
- Kuryliak, V., Kotliarov, P., Fedorenko, M. (2020). Architectural Features of Protestant Churches from the 16th to the 21st Centuries in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 40 (9): 55-75.

- Malkoç, M. N. (1997). Günümüzde İstanbul'daki Protestan Kiliseleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Malkoç, M. N. (2006). Günümüz Türkiye'sinde Protestanlık. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özbek, Y. ve Arslan, C. (2008). Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Cilt 3, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özsoy, H. (1996a). Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji. Kayseri: Talas Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özsoy, H. (1996b). Düünden Bugüne Talas. Kayseri: Talas Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özsoy, H. (1998). "Kayseri'ye Amerikalı Misyonerlerin İlk Gelişleri ve Talas Amerikan Kız Okulu", II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 16–17 Nisan, Kayseri.
- Şahin, M. (2020). Wilson Amos Farnsworth-Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi (1853-1903). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Waardenburg, J. (2007). "Protestanlık.", İslam Ansiklopedisi Cilt 34, İstanbul: 351-354. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Robinson B. W. (1990). "Early Anglo-American Church Architecture in Texas." The Southwestern Historical Quarterly 94 (2): 261-298.
- www.cosmades.org
- <http://www.cosmades.org/articles/stephan%20efendi/stephan%20efendi%202.htm>
- Erişim Tarihi:23.02.2025
- <http://www.cosmades.org/articles/stephan%20efendi/stephan%20efendi%205.htm>
- Erişim Tarihi:23.02.2025

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

As part of the missionary activities carried out in the Ottoman Empire by the American Board of Commissioners for Foreign Missions, the “Board”, in 1868 an outer station was founded in predominantly Greek and Armenian populated Zincidere, a district in the town of Talas in the province of Kayseri. The subject of this study is the Protestant Church built during these activities.

Method

The church is still extant, though missing its inscription, therefore, we found the details about its construction through three sources: the documents from the Ottoman Archives of the Directorate of State Archives, the documents from the Archives of the Board and the biography of Stephanos Sirinides, the preacher of the church at the time.

Findings (Results)

According to the documents in the Ottoman Archives, the correspondence between the congregation and the state offices started before the 3rd of August 1891 and lasted until the edict granting the permission was issued on the 16th of August 1892. The documents provide information about why, where and how the church would be built: the congregation, a total of 151 people, requested to build a new church as the house they had used to worship was in disrepair; they had been donating money for this purpose for the past 11 years and had already bought the land to build the church; the church would be 15 m in length, 9 m in width and 7.5 m in height. Among the documents sent to the state offices were two designs. In both, the buildings were almost the same, however, in the first only one staircase led up to the building’s entrance whereas in the second design there were two and a bell tower was added. Shortly, the documents in the Ottoman Archive provide a lot of information about the congregation and the church they wanted to build as well as the procedure of getting a permission for building a church.

Another source is the archives of the Board, mainly the detailed notes of Wilson Amos Farnsworth. He noted that permission for the church was granted in late 1892, it was opened on August 17, 1893, and was the third officially permitted Protestant church in the Kayseri area. The archives also mention Stephanos I. Sirinides, who worked at the Board between 1876 and 1902, but do not provide

much detail. However, the biography composed by his son after his death reveals Sirinides was the main figure in realizing the construction of the church. As of the day he was assigned as a priest to Zincidere in 1878, he devoted himself to the construction of a new church in the town. Until the time of the construction of the church, Sirinides had not only collected donations but also managed the money to buy stone, timber, steel, windows etc. and to obtain workers. From his biography we also found out the church had a school on the first story and a parsonage at the back and the bell tower did not have a bell and one was brought from the Commonwealth of Massachusetts and donated to the congregation by the Board members in Talas.

Based on the present state of the building, the archive documents and a single photograph taken after the construction was finished, the following evaluation has been conducted.

The building materials reported to be purchased by Sirinides were all used in the construction. Finely cut stones in two different colors were used in the building: grey cut stones with the first story and reddish ones with the door and window frames of the first story, the whole of the second story and the bell tower. The ceilings of the both stories, windows and doors along with their casings were made of wood. And steel was used as braces with the second story walls and the bell tower and railings with windows and the courtyard wall. According to the documents in the Ottoman Archive, the congregation estimated a cost of 300 lira for the construction and in Farnsworth's notes it is noted that one Ottoman (gold) lira was equal to USD 4.40, thus, the construction of the church must have cost a total of USD 1,300.

The church in Zincidere was used for different purposes after the Population Exchange, and therefore its original plan was changed. It was registered as a historical one and its restoration was carried out in 2013. As indicated in Sirinides' biography, the larger of the rooms on the first floor was a classroom and the smaller one must have been for the teachers. The sanctuary on the second floor was a rectangular room in south-north direction with a wooden vaulted ceiling. The facades of the church are mainly very plain except the two belts of moldings and the projecting door and window frames with different colored stones. The composition on the southern façade of the church with the three-story bell tower and the gable behind it is the most characteristic feature of the church and it is possible to see similar compositions in contemporary churches in the area, İstanbul, Texas and Ukraine.

It is also possible to observe the simplicity and plainness, some of the core principles of Protestantism, are reflected in the conception of decoration of the church. Apart from the belts of moldings and the bell tower, the third story of the

bell tower, which is not extant, was almost the only and the most decorated part with the acroteria on the four corners of its dome and columns and the floral reliefs on the corners of the arches.

Conclusion and Discussion

In conclusion, the Protestant Church in Zincidere, the focus of this study, and its construction process sets forth the rural organization of the Protestant missionary activities. The study determined not only the architectural features of Protestant churches but also how religious conception formed the architecture. Another important conclusion is that most of the missionary activities including construction work were carried out by local reputable Protestant converts.